

באיזו שפה שוחח אברהם אבינו?*

הקדמה
אברהם העברי
לשון עברי ועברית
כתב עבריות
לישון בית קודשא
שיטת ריה"ל
שיטת רמב"ן
סיכום

הקדמה

במאמר זה נברר מהי הלשון שבה דבר אברהם אבינו ע"ה. לא נרחיב כאן בבירור סוגיות קרובות, בהן: האם שפת התורה היא השפה הראשונה בעולם מבחינה כרונולוגית, באיזו לשון נברא העולם, מה היתה לשונם של אדם וחוה, איזו לשון היתה מדוברת עד דור הפלגה ומהי בלילת הלשונות שהתרחשה בבבל, באיזו שפה שמעו יוצאי מצרים את עשרת הדברות מפי הגבורה ובאיזו שפה כתב משה רבנו את התורה. כל אחת משאלות אלו זוקקת בירור שלם בפני עצמו.

בתורה עצמה לא מצאנו עדות מפורשת על לשונו של אברהם אבינו. אף כשמפורשים בתורה דבריו בלשון הקודש (כגון הציטוט הראשון בתורה של דבריו: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אֲשֵׁתִי: הֲנֵה־נָא יְדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יִפְתֹּ-מְרָאָה אָתָּה"; בראשית יב, יא) - אין מניעה לפרש כי תוכן הציטוט נכתב על ידי נותן התורה בלשון הקודש למרות שהוא נאמר בלשון אחרת. ציטוטים של אישים במקרא אינם חייבים להינתן באופן מדויק מילולית¹ - הרי קיימים בתורה ציטוטים בלשה"ק שבוודאי נאמרו במקורם בלעז, כגון שיחות יוסף עם אחיו בהיות המליץ בינותם.

על הלשון בה דיבר יעקב אבינו, נכדו של אברהם אבינו, ניתן ללמוד מהכתוב בפרשת קריאת השמות לגלעד שבהר הגלעד (סוף פרשת ויצא): "וַיִּקְרָא לוֹ לְבֶן יָגֵר שְׁהִדְוָתָא², וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גִלְעָד" (בראשית לא, מז). מכאן שלשון הדיבור של יעקב

* יסוד מאמר זה בהרצאתי בירושלים בי"ז בניסן התש"ע, במסגרת הכינוס השנתי הרביעי של "שוחרי לשון הקודש". לפרטים על הכינוס הבא: info@maanelashon.org.

1 כן הוא לפי הפשט, אך דין אחר לדרשות, כמודגם במאמרי "אימא לי איזי, ואמרי לה פדי", המעין [נ, ב] טבת תש"ע, עמ' 39, הערה 31 (נגיש גם במרשתת באתר "ארכיון מענה לשון" ובאתר ישיבת שעלבים), ובפירוש החזקוני לבראשית כד, מג.

2 אלו שתי מילים ארמיות שתרגומן העברי: "גל העדות". השורש העברי עו"ד (שממנו נגזרו

אבינו היתה לשון התורה, עברית מקראית. אין זה רחוק לשער כי את לשונו העברית למד יעקב בבית יצחק אביו, ושזו היתה הלשון המדוברת גם בבית אברהם סבו, אך אין מכאן ראייה חתוכה. להלן נברר מה דעת קדמונינו בשאלה זו.

"אברם העברי"

בביאור הכינוי "העברי" הצמוד לאברהם אבינו (בראשית יד, יג), נחלקו במדרש בראשית רבה:

נוסח מהדורת תיאודור-אלבק (פרשה מא)	נוסח מהדורת וילנא (סוף פרשה מב)
רבי יהודה אומר: כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחד; רבי נחמיה אומר: שהוא בא מעבר ⁴ ;	רבי יהודה אומר: כל העולם כולו ³ מעבר אחד והוא מעבר אחד; רבי נחמיה אומר: שהוא מבני בניו של עבר ⁵ ;
ורבנין אמרין: שהוא מעבר הנהר, שמישיח בלשון עברי.	ורבנן אמרי: שהוא מעבר הנהר, ושהוא משיח בלשון עברי.

הדעה השלישית, דעת רוב חכמי בית המדרש או רוב חכמי הדור ("רבנן" או "רבנין"⁶)

3 "עד" ו"עדות") מקביל לשורש הארמי שה"ד, או בכתיב התלמודי שה"ד (שממנו נגזרו "סהיד" ו"שְׁהִידוּתָא"). באיוב (טז, יט) מוצאים את שניהם שורשים גם יחד: "בְּשָׁמַיִם עָדִי, וְשָׁהִדִי בְּמַרוֹמִים". תוספת המילה "כולו" בנוסח זה נועדה להעצים ולחזק את הביטוי "כל העולם". הצירוף "כל העולם כולו" נפוץ מאוד בלשון חז"ל (בתוספתא, בתלמודים ובמדרשים). כיוצא בו מצינו במשנה: "כל הבית כולו" (יומא פ"ה מ"א) ו"כל היום כולו" (סנהדרין פ"ה מ"ד).

4 מסתבר שגם לפי נוסח זה פירוש דברי ר' נחמיה שווה לפירושם בנוסח דפוס וילנא. לו "ביאה" זו היתה גיאוגרפית ולא משפחתית, היה לר' נחמיה לנקוט בסגנון "שהוא בא מעבר הנהר" (כלשון רבנן). השוה לניסוח דעת רבנן בילקוט שמעוני (לך-לך רמז עג): "שבא מעבר הנהר ושהוא משיח בלשון עברי".

5 אע"פ שגם תרח מבני בניו של עבר, נתייחד כינוי זה לאברהם בלבד כי הוא גם הלך בדרכו הרוחנית של עבר, והיה חלק מ"בית הדין" של שם ועבר (פירוש מהרז"ו לר' זאב וולף אינהורן).

6 אלו שתי חלופות לצורת הרבים של "רב": הצורה "רבנין" רגילה בארמית הארצישראלית בתלמוד הירושלמי ובמדרשים, והיא מופיעה גם לרוב בבראשית רבה (במהדורת תיאודור-אלבק; במהדורת וילנא נותר לָנו שְׁרִיד אחד בלבד בסוף פרשה כא: "רבנין אמרי: חרב תורה"), כאשר הסיימת "יין" (כמו הסיימת המקבילה בעברית "ים") מציינת רבים (השוה: "מִלְכִין", דניאל ז, כד). לעומת זאת, הצורה "רבנן" היא המוכרת לנו מהתלמוד הבבלי, כאשר הסיימת הארמית "ן" היא דו משמעית: היא יכולה לציין רבים, והתרגום: "רבנים, חכמים"; אך היא יכולה גם להתפרש: "רבותינו, חכמינו" (כלומר סיימת כינוי קניין חבורה למדברים: רבנין + דידן). ראה: קוהוט (ערוך השלם, עמ' 245, ערך רבן) ופרופ' מיכאל סוקולוף (במילון לארמית בבלי עמ' 1053-1055, ובמילון לארמית א"י עמ' 512). נפקא מינה: איך לנקד את

היא שדיבורו של אברהם "בלשון עברי"⁷ הוא שהקנה לו את הכינוי "עברי". אמנם יתכן שמחלוקת התנאים איננה עובדתית, אלא פרשנית: כשם שאין חולק על כך שאברהם היה מבני בניו של עבר, ושהוא ניצב מעבר אחד באמונתו בבורא עולם יחיד מול כל העולם כולו שבעבר האחר⁸, ושהוא הגיע לארץ כנען מעבר הנהר - כך גם יתכן שאין רבי יהודה ורבי נחמיה חלוקים על רבנן בהנחה שאברהם דיבר עברית, אלא שהם סבורים שלא זו היא סיבת הכינוי של אברהם "עברי"; ברם, עקרונית קיימת אפשרות שרבי יהודה או רבי נחמיה (או חכם אחר) ישללו את ההנחה שאברהם דיבר עברית, הנחה שכאמור אינה מוכחת מן המקרא. ואולם אפשר להציע, בניגוד לאמור לעיל, שההנחה כי אברהם אבינו דיבר עברית לא הייתה מקובלת אפילו על רבנן! הכיצד? אם נדקדק בלשון דברי רבנן (בעיקר לפי הנוסח ה'רגיל' [דפוס וילנא] של מדרש רבה הנ"ל), נראה כי לכאורה הם הטעימו פעמיים את כינויו של "אברם העברי":

א. בתחילה קשרו את כינויו "עברי" למוצאו הגיאוגרפי: "שהוא מעבר הנהר". נגד עיני רבנן עמדו הכתובים ביהושע (כד, ב-ג), המוכרים מתוך ההגדה של פסח "בְּעֵבֶר הַנְּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תָּרַח אָבִי אֲבִרָהָם וְאָבִי נְחוֹר, וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאָקַח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אֲבִרָהָם מֵעֵבֶר הַנְּהָר וְאוֹלַד אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן".

ב. אחר כך קשרו רבנן את כינויו לשם שפתו: "שהוא משיח בלשון עברי". ויש לשאול, למה נקראה הלשון שבה דבר אברהם "לשון עברי"? ישנם שני הסברים פשוטים אפשריים לשם זה, כפי שכותב ר' עמנואל בן יקותיאל בניונטו (לוית חן, א, א):

וקראוהו "לשון עברי" על שם העם אשר בחר בו הם העברים המיוחסים אם עבר אביהם; או אל מקום מושבם, עבר הנהר, כי שם ישבו, דכתיב: "בְּעֵבֶר הַנְּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם".

סגנון דברי רבנן בבראשית רבה מורה שלדעתם טעם השם "לשון עברי" הוא על

הנו"ן - "רבנן" (נ' קמוצה) = "רבנים", או "רבנן" (נ' פתוחה) = "רבתינו". בכך נחלקו גם הסידורים ב"קדיש דרבנן".

7 אין לתמוה על כך שאמרו "בלשון עברי" ולא "בלשון עברית", כי המין הדקדוקי של שם העצם "לשון" הוא בדרך כלל נקבה רק במקרא, אך בלשון חכמים הוא לרוב מין זכר.

8 טעם זה לתואר "עברי", שאמרו רבי יהודה, דומה להסבר התואר "יהודי", המציין את הדבק באמונת הייחוד, כמובא (מגילה יג, א) על "מרדכי היהודי": "לעולם מבנימין קאתי, ואמאי קרי ליה יהודי? על שום שכפר בעבודה זרה. שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי, כדכתיב (דניאל ג, יב): איתי גברי יהודאי...לאלהד לא פלחין, ולצלם דהבא די הקימת לא סגדין". כיוצא בזה מובא באוצר המדרשים (אייזנשטיין, אסתר עמוד 59): "איש יהודי - שלא השתחוה לע"ז וכפר בה, ולמה נקרא שמו יהודי בשביל שכפר בעבודה זרה, שכך מצינו באברהם אבינו ע"ה שנקרא עברי שכפר בע"ז של נמרוד הרשע, וכן מצינו בבתייה בת פרעה... ונקראה יהודית בשביל שכפרה בע"ז של אביה, שנאמר ואשתו היהודיה".

שם עבר הנהר, וכוונתם שאברהם נקרא 'עברי' כי הוא משיח בלשון המדוברת בעבר הנהר; כלומר, מה שהיה נדמה לנו כשני טעמים שאמרו רבנו לכינוי "אברם הַעֲבְרִי" - אינם אלא טעם אחד⁹. וכך כתב הרב כשר¹⁰: "ובמדרש הגדול: 'שהוא מעבר הנהר, שמשִׁיח¹¹ בלשון עברי, ונראה דזה הוא טעם אחד, לא כהגירסא שלפנינו: ושהוא...". ואכן הדעת נותנת¹² שאין כאן מחלוקת בין נוסחאות המדרש, וגם את נוסח הדפוס אפשר לפרש באופן שו"ו זו אינה אלא ו"ו הביאור.

אך מהי "לשון עֲבֵר"? האם זוהי "הלשון העברית", לשון הקודש של עם ישראל? המילה "עֲבֵרִי" מופיעה בלשון המקרא כתואר של בני אדם¹³, אך לא כשם תואר של שפה או כתב; רק בעברית שלאחר המקרא מופיע הביטוי הזה כתואר של שפה, ופירושו אינו חד משמע¹⁴.

לשון עֲבֵרִי וְעֲבֵרִית

הוראתו של המונח "לשון עברי" בלשונות התוספתא (מגילה פ"ב ה"ו), המכילתא דרשב"י (כא, ב), הספרי (דברים, שמג) והתלמוד הירושלמי (מגילה פ"א ה"ט¹⁵) היא "לשון הקודש". גם משמעות המילה "עֲבֵרִית" המופיעה בשתי משניות (גיטין פ"ט

- 9 השהו למכילתא דרשב"י (כא, ב): "נאמרו מצו[ות] האלו בעבד [עברי] בזכותו של עבר. ד"א בזכות אברהם שהיה מעבר הנהר. ד"א בזכות [ישראל] שהיו מדברין בלשון עברי, שנא' ויאמרו אלקי העברים נקרא עלינו". מן ההפרדה במדרש זה בין "זכות אברהם שהיה מעבר הנהר" לבין "זכות שהיו מדברין בלשון עברי", יתכן לדייק שאברהם אבינו לא היה מדבר לשון עברי. והשהו לפירוש רש"י לבראשית לט, יד "וְרָאוּ הַבָּיָא לְנוּ אִישׁ עֲבְרִי", ועי"ש בפירוש רבי אליהו מזרחי וגור אריה ושאר מפרשיו, וע"ע בפירוש הקצר של ר"א אבן עזרא ובפירוש כלי יקר לר' שלמה אפרים מלונטשיץ לשמות כא, ב.
- 10 תורה שלמה על אתר עמ' תרג, עי"ש בהערות נד-נה.
- 11 בדומה לנוסח בראשית רבה במהדורה המדויקת של תיאודור-אלבק.
- 12 ובנוסף, כך ראוי לנו שלא להרבות מחלוקות בישראל.
- 13 כמו "אֲבָרָם הַעֲבְרִי", "אֲחִיָּד הַעֲבְרִי אוֹ הַעֲבְרִיָּה" (דב' טו, יב), "עֲבְרִי אֲנֹכִי (יונה א, ט), ועוד.
- 14 השם "עברית" מתועד כבר במקורות מימי בית שני, כגון ספר בן סירא. ראה: מ"צ סגל, מבוא המקרא (1987, עמ' 25). במקורות חיצוניים משמש השם לפעמים לארמית המדוברת בני יהודי א"י (הערה 4 שם). וע"ע במאמרו של ש"ב שטיין "עברית לעברים", המעין, תשרי תשכ"ד [יד, א] עמ' 23-24.
- 15 "אמר רבי יונתן דבית גוברין: ארבעה לשונות נאים שישתמש בהן העולם ואילו הן: לעז לזמר, רומי לקרב, סורסי לאיליאי, עברי לדיבור, ויש אומרים אף אשורי לכתב. אשורי - יש לו כתב ואין לו לשון; עברי - יש לו לשון ואין לו כתב; בחרו להם כתב אשורי ולשון עברי". מאמר זה מופיע גם בסוטה פ"ז ה"ב, אך במקום התיבה "לוי" מופיעה ד' פעמים התיבה "בו". נראה שעל מאמר זה אמר ר"י הזקן (כדלהלן): "בירושלמי דמגלה קורא לשון הקודש עברית". מעניין פירוש קרבן העדה בסוטה: "[עברי נאה] לדיבור - שהוא לשון צח, גם קל לדבר, שכל מה שהוא מכביד הלשון הקילו: בתנועות, ובדגש וברפה".

מ"ח, ידיים פ"ד מ"ה) היא "לשון הקודש"¹⁶. אך בלשונן של שתי ברייתות המובאות בתלמוד הבבלי (מגילה יח, א) לשון "עֲבְרִית" איננה לשון הקודש, כי אם "לשון עבר הנהר" (רש"י ד"ה עברית)¹⁷. וכך כתב הרא"ש בתוספותיו (ד"ה עברית לעברים)¹⁸:

תימא, דהכא משמע דלשון הקודש אינו לשון עברית, מדקאמר עברית לא מהניא אלא לאותם דעבר הנהר דהיינו עבריים, וכן אמרינן במתניתין... הלועז ששמע **אשורית**, היינו לשון הקודש... ולא קאמר הלועז ששמע **עברית**, אלמא דלשון הקודש אינו לשון עברית; וא"כ למה הורגלו העולם [לקרוא] לשון הקודש עברית? ואומר ר"י: בירושלמי דמגילה קורא לשון הקודש עברית, וגם בתוספתא דמגילה¹⁹.

בדורות האחרונים יש שחידשו חילוק ובידול במשמעות שני השמות "לשון הקודש" ו"עברית" באופן זה: את השם "לשון הקודש" ייחדו ללשון התורה, ואת השם "עברית" ייחדו לעברית המדוברת היום²⁰. בדרך כלל נועד בידול זה לזלזל בחידוש הדיבור

16 כלומר, המילה "עברית" היא שם השפה. אמנם, ניתן להסביר ש"עברית" היא תואר הפועל, השהו לדינו של מורי פרוץ' שמחה קוגוט "למעמד של שמות התואר ותוארי הפועל בלשון המקרא", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, יג (תשס"ב), עמ' 119; 121.

17 מחמת הדוחק שיש בדו-המשמעות של התיבה "עֲבְרִית" הוצעו בדור הקודם שני פתרונות מקוריים: הרב ראובן מרגליות הציע להגיה מסברא "ערבית לערבים" - במקום "עברית לעברים" (המקרא והמסורה, עמ' לב, הערה 12). ור' חנוך ילון (מבוא לניקוד המשנה, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 210) הציע של"עברית" משמעות אחת כוללת המתאימה לכל ההיקריות: הלשון שבפי העברים. כינוי זה משמעו לפעמים לשון המקרא, ולפעמים כוונתו ללשון המדוברת בפי העברים, היינו היהודים, ובברייתות אלו מדובר על השפה העברית המדוברת בפי היהודים בזמן התנא, דהיינו: לשון חז"ל. לפי הצעתו, כוונת הברייתא ("קרא עברית לא יצא") לאסור את קריאת המגילה בלשון חז"ל, שכן "לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן" (בבלי עבודה זרה נח, ב; חולין קלז, ב). אע"פ שלשון חז"ל ראויה לצורך דיבור ולתפלה, את מגילת אסתר צריך לקרוא דווקא ב"עברית" הקדומה של המקרא, ולא בעברית המאוחרת יותר של חז"ל.

18 השהו לדברים דומים, אך פחות מבוארים, בפסקי תוספות למסכת מגילה (אות כג): 'אשורית לשון הקודש, ולא עברית; ומה שקורין ללשון הקודש עברית [וכן בקרובה ובלשון עברי] משום אברהם שסיפר לשון עברי, והוא לשון הקודש, ונמסר לאשור שיצא מעצת הפלגה'. ארבע התיבות המוקפות מופיעות בדפוס זולצבאך, ויתכן והן מכוונות לפיוט שנכתב לפני כאלף שנים על ידי הפייטן שמואל השלישי בירבי הושענא, עבור שבת פרשת מקץ: "ובלשון עברי חרטה פצו במען" (כלומר, בלשון העברית התוודו האחים והביעו חרטה על יחסם ליוסף, כנאמר בבראשית מב, כא-כג). תודה לרב יהושע בוך על מציאה זו.

19 אמנם צ"ע שר"י הזקן לא הוכיח כן גם מ"עברית" שבשתי המשניות המפורשות הנ"ל (וראה לעיל הערה 17).

20 ראה דברי האדמו"ר מסאטמר, הרב יואל משה טייטלבוים (ויואל משה, קונטרס לשון הקודש, סימן כג) והאדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, הרב יקותיאל יהודה הלברשטם (שו"ת דברי יציב, חלק יורה דעה, סימן נב). לעומת זאת, בפרק "הויכוח על השפה העברית" בספר "האיש על החומה" (כרך ב, עמ' 270 ואילך) מאת רש"י זוננפלד, המתאר את התנגדות הגר"ש מסלנט והגר"ח זוננפלד לאליעזר בן יהודה, לא מובחנת העברית מלשון הקודש.

בעברית, ולשלול את היותה המשך של לשון התורה ולשון חז"ל²¹. כך מסופר על הראי"ה קוק, שבשהותו בניו יורק נכנס לבית מלונו אדמו"ר אחד ואמר לו: "כבוד הרב קנאי כל כך לדבר עברית, עברית" והשיב לו הרב: "ודאי מכוון כבודו ללשון הקודש!"... "ונסתתמו טענותיו של אותו אדמו"ר"²².

פְּתַב עֵבְרִית (ת)

המונח "פְּתַב עֵבְרִית" הוראתו **תמיד** גופן מסוים של אותיות, המכונה היום "הכתב העברי הקדום", היינו הכתב שבו כתובות הכתובות העבריות מימי בית ראשון, כתב הנקרא בפי חוקרים: הכתב "הפיניקי" או "הכנעני". כתב זה של פְּנִי עֵבְרִית אינו כשר לכתבי הקודש²³; כך שנינו במסכת ידים (פ"ד מ"ה)²⁴: "תְּרַגּוּם שֶׁכָּתְבוּ עֵבְרִית, וְעֵבְרִית שֶׁכָּתְבוּ תְּרַגּוּם, וּכְתָב עֵבְרִי - אֵינוֹ מְטַמֵּא אֶת הַיָּדִים. לְעוֹלָם אֵינוֹ מְטַמֵּא עַד שֶׁיִּכְתְּבוּ אֲשׁוּרִית, עַל הָעוֹר וּבְדִיּוֹ". במשנה זו ישנה הבחנה בין "עֵבְרִית" - דהיינו "לשון הקודש" (כפי שמפרש הרמב"ם: "הלשון העֵבְרִית"), לבין "כְּתָב עֵבְרִי" שהוא "כְּתָב עֵבְרִי" (פיהמ"ש לרמב"ם). כך נאמר גם במסכתות הקטנות תפילין (פ"א ה"ב) ומזוזה (פ"א ה"ג): "שינה אותיותיה, או שכתבה עברית - הרי זו פסולה". אעפ"כ, מצילין בשבת מפני הדליקה גם כתבי קודש הכתובים בצורה פסולה: "תרגום שכתבו מקרא, ומקרא שכתבו תרגום, וכתב עֵבְרִית [רש"י: אותיות גדולות]²⁵ הן, ואין דומות לכתב אשורית; אע"פ שכתובין בלשון הקודש, אלא שכתב האותיות משונות] - מצילין מפני הדליקה" (בבלי שבת קטו, ב).

פְּתַב זה הנקרא בפי התנאים "כְּתָב עֵבְרִי", נקרא בפי האמוראים "דַּעַץ" או "דַּעַץ"

- 21 לתכלית דומה יש מכנים את הרובד החדש של העברית בשם "ישראלית", כאילו מדובר בלשון אחרת לגמרי מלשון המקרא. ראה מאמרו של פרופ' אשר לאופר, "העברית החדשה והעברית לדורותיה (העברית אינה שפה קריאולית)", בתוך: שערי לשון, ירושלים, תשס"ח, כרך ג, עמ' 117-135. על התועלת שיש בעצם קיומה של שיטה קיצונית זו ראה במאמרי "חומרות, הידורים ושיבושים בלשון העברית: על תיקוני שגיאות ועל שגיאות מתקנים", מים מודליו, תשע"א-תשע"ב, עמ' 275. (נגיש במרשתת באתר "ארכיון מענה לשון").
- 22 ר' חיים ליפשיץ, שבחי הראי"ה, עמ' קצה, מצוטט במאמרו של הרב פרופ' נריה גוטל "יחסו של הרב קוק לתחיית הלשון העברית", שמעתין 177, כסלו תשע"א, עמ' 12, הערה 10.
- 23 הלכה זו נכונה אף לדעה שהתורה ניתנה בכתב זה: יתכן שהפסילה המוחלטת של ספר תורה הכתוב בכתב התורה הקדום נועדה לחצוץ בין ישראל לכותים, כמרומוז בדברי הבבלי בסנהדרין המובא לקמן. יתכן שמטרה דומה גרמה לרבינו חננאל (סנהדרין שם) לפסוק "הלכה" בסוגייה זו אע"פ שאין בה הלכה למעשה (השוה לפיהמ"ש לר"מ סנהדרין פ"י מ"ג).
- 24 נוסח אחר של משנה זו מובא במגילה (ח, ב) בשינוי קל: "מקרא שכתבו תרגום ותרגום שכתבו מקרא וכתב עברי אינו מטמא את הידים עד שיכתבנו בכתב אשורית על הספר ובדיו". יתכן שבעל נוסח זה העדיף להימנע משימוש במילה זו משמעות כדי למנוע בלבול.
- 25 ראה מאמר ד"ר נ' ברונזניק, 'המעין', טבת תשס"ח [מת, ב] עמ' 26 ואילך, שר"ל: גדולות וך ולא דו, מלופפות. ואילו הגודל אינו מאפיין גופן מסוים.

(ירושלמי מגילה פ"א ה"ט), ובלשון רב חסדא בתלמוד הבבלי: "כתב ליבונאה" (סנהדרין כא, ב):

אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא: בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב **עברי** [רש"י: של בני עבר הנהר] ולשון הקודש; חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי; ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להדיוטות **כתב עברית** ולשון ארמי. מאן הדיוטות? אמר רב חסדא: כותאי. מאי כתב עברית? אמר רב חסדא: כתב ליבונאה [רש"י: אותיות גדולות]²⁶, כעין אותן שכותבין בקמיעות ומזוזות].

אם כן, בבואנו לפרש את לשונם של חכמים בבראשית רבה שאברהם אבינו "משיח בלשון עברי", האם נפרש ששוחח ב"לשון הקודש" וכמו "לשון עברי" שבכל מקורות חז"ל הנ"ל, וכמו "עברית" בלשון המשנה, או בלשון עבר הנהר (כמו "עברית" בלשון הברייתות במגילה, ובדומה ל"כתב עברי"? מדברי הרשב"א ותלמידו הריטב"א בחידושיהם על המשנה במגילה (ח, ב) 'ותפלין ומזוזות אין נכתבין אלא אשורית' משמע כדרך הראשונה, שאברהם אבינו ע"ה היה מדבר בלשון הקודש. וז"ל רשב"א:

מכאן משמע דלשון הקודש היינו אשורי, אבל לשון עברי אינו לשון הקודש, וכדאמרין נמי בפירקין דלקמן הלועז ששמע אשורית יצא, ותניא בברייתא גפטיית לגפטים עברית לעברים, דאלמא משמע עברית דוקא לעברים, וש"מ לאו היינו לשון הקודש. ומ"מ **לפעמים קורא ללשון הקודש עברי, וכן נהגו הכל לקרוא ללשון הקודש עברי**, וגרסינן בירושלמי דמכלתין בררו להם כתב אשורית ולשון עברית, ואמרין בפרק כהן גדול בסנהדרין בהא מילתא בררו להן כתב אשורי ולשון הקודש, ובתוספתא שנינו מעשה בר' מאיר שלא מצא מגילה כתובה כתב עברית וכתבה על פה וקראה, ובבראשית רבה ויגד לאברם העברי למה קורא אותו עברי שמספר בלשון עברי, **והיינו לשון הקודש שבו היו מספרים**. ומה שקורא אותן אשורי שמאפשר בין שאר הלשונות.

וז"ל הריטב"א:

אשורית - כלומר, כתב הקודש ולשון הקודש... וקרי נמי הכא ללשון הקודש 'אשורי' **בשיתוף השם** לפי שכתבתו אשורית, או ע"ש שמאפשר בלשונו²⁷... מיהו בעלמא על הרוב לא מקרי אלא לשון הקודש... ובבראשית רבה אמרו:

26 ראה הערה הקודמת.

27 הריטב"א מציע כאן שני הסברים לשימוש החריג בשם "אשורית" ללשון הקודש, בניגוד להוראה הרגילה: הכתב האשורי. הרב ראובן מרגליות כותב: "משגירת ליסנא נקראה גם השפה בשם לשון אשורית" (המקרא והמסורה, עמ' לב), וע"ע תורה שלמה של הרב כשר, חלק כב, מילואים לכי תשא, סימן ד, עמ' קכז-קכח.

ויגד לאברהם העברי, למה נקרא שמו עברי, שמספר לשון עברי, וזהו לשון הקודש שהיו מספרין בו האבות. מיהו עיקר לשון עברי אינו לשון הקודש, כדתניא לקמן עברית לעבריים, ואֵלו אשורית - כל אדם יוצא בו ולא עבריים בלבד, אלא שזה מן הלשונות המושאלים.

את העובדה שלשון הקודש היתה שפתו של אברהם כבר בהיותו בחרן אנו למדים גם מדברי חז"ל במדרש (ילקוט שמעוני, לך לך רמז סח):

עשר ניסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולן. הנס הראשון: כשנולד בקשו כל גדולי מלכות והקוסמים להורגו, ונחבא בארץ י"ג שנה שלא ראה את השמש ואת הירח, ולאחר כך יצא מדבר בלשון הקודש, ומאס באילים²⁸.

לעומת זאת, בפירוש "יפה תואר" על מדרש רבה הנ"ל מבאר ר' שמואל יפה אשכנזי (מחכמי טורקיה לפני ארבע מאות שנה) כדרך השניה: "משיח בלשון עברי - היינו של בני עבר הנהר, ואיננו לשון הקודש". לפי זה, דעת רבנן היא שבניגוד לתושבי כנען דבר אברהם העברי בלשון בני עבר הנהר (אולי היא הארמית שהיתה מדוברת אז בחרן), ולא בלשון הקודש. יתכן שאת הלשון העברית, שעתידיה להיות לשון התורה, למד אברהם מגויי הארץ, והנחילה ליצחק וליעקב ולזרעם אחריהם.

לישון בית קודש

מקור נוסף המלמד על לשונו של אברהם אבינו הוא התרגום הארמי לתורה. בכמה מקומות נוספה בתרגומים ארמיים לתורה הערה המציינת שדברי אברהם אבינו נאמרו בלשון הקודש. להלן כמה דוגמות מפרשת העקדה:

28 הרב ד"ר שמעון פדרבוש (הלשון העברית בישראל ובעמים, ירושלים, תשכ"ח, עמ' 15) כותב על אגדה זו כי היא משקפת את הערצת העברית על ידי חז"ל, עד כדי כך שחשבוה לשפה הטבעית של האדם כשהוא משוחרר מהשפעת שפות נכריות, והוא משווה אותה לאגדות דומות המהלכות בין אומות העולם. אולם השווה ללשונו החריפה של ר' יוסף משאש: "שקד מוחלט לחשוב שהלשון הוא טבעי, ואם יגיד תינוק בסביבה אילמת - יתחיל לדבר לשון הקודש" (שור"ת מים חיים, ח"א, עמ' סב; וע"ע במקורות ובהסתטיגויות אשר ליקט ר' יוסף באגד, נחלי האשכולות, נחלים, תשמ"ט, עמ' 318-320). אמנם, כפי שהעירני רעי, ר' יצחק סבתו נר"ו, פרשנותו של רד"ר פדרבוש איננה הכרחית, ובהחלט ניתן לחלק בין אגדות עמים אלו, לבין הנאמר על אברהם אבינו: יתכן שגם לפי המדרש אין לשון הקודש "טבעית" במובן זה שכל מי שיגיד בסביבה אילמת יתחיל לדבר עברית, אלא רק אצל אברהם היתה חריגה ניסית מדרך הטבע והוא ממחבואו "יצא מדבר בלשון הקודש", כעין מה שדרשו על יוסף: "בא גבראל ולימדו שבעים לשון" (סוטה לו, ב; אגב, גם אצלו היה זה בצאתו מן "הבור"...) ובדומה לדברי רשב"י "אב לא למדו ורב לא היה לו, ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקדוש ברוך הוא שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה" (בראשית רבה פרשה סא). מדרש נוסף שסובר שלשונו של אאע"ה היא לשה"ק הוא "צוואת

1. בראשית כב, א: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבִרְהָם, וַיֹּאמֶר הַנְּנִי". ב"תרגום ירושלמי השלם" ("כתב יד ניאופיטי") מתורגם כך: "ואמר ליה אברהם, עני אברהם בלשון בית קודשא ואמר ליה אברהם 'הנני'". בניגוד לתרגומים ארמיים אחרים (כגון תרגום אונקלוס) המתרגמים את "הנני" לארמית (הַאָנְא), מובאת בתרגום זה המילה 'הנני' כצורתה, ומתרגם זה אף הוסיף במפורש שאברהם אמר לקב"ה את המילה העברית הכתובה בתורה "בלשון בית קודשא"²⁹.

2. בראשית כב, יא: "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים מְלֶאֱךָ ה' מִן הַשָּׁמַיִם, וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם אֲבִרְהָם, וַיֹּאמֶר הַנְּנִי". בתרגום הקטעים³⁰ מתורגם כך: "עני אברהם בלשון בית קודשא ואמר 'הנני'". גם "תרגום ירושלמי השלם" משאיר את המילה "הנני" (ובגיליון גם נוספה ההערה הנ"ל), לעומת תרגום אונקלוס והתרגום המיוחס ליונתן המתרגמים גם כאן את התיבה 'הנני' לארמית (הַאָנְא). כאן ישנה משמעות מיוחדת להשאר המילה העברית. ב"פירוש ירושלמי" נקשר הדבר לכך שאברהם מדבר כאן עם מלאך ולא עם הקב"ה בעצמו:

בלשון בית קודשא. פ' שהשיב אברהם בלשון קודשא "הנני". פליג איונתן ותרגום אונקלוס שתרגמו "הא אנא"; וסברתו³¹ מדאמר אברהם למלאכים, והמלאכים אינם מבינים ארמי אלא לשון הקודש.

לדעת בעל הפירוש נחלקו התרגומים בשאלה האם אברהם השיב למלאך בלשון הקודש או בארמית, והוא מסביר שמחלוקת עובדתית-היסטורית זו שורשה בשאלה האם מלאכי השרת מבינים ארמית.

ידועים דברי רבי יוחנן (בבלי שבת יב, ב; סוטה לג, א) "כל השואל צרכיו בלשון

נפתלי בן יעקב" (בתי מדרשות ח"א; אוצר המדרשים, אייזנשטיין, עמוד 236): "ולא נשאר לשון הקודש לשון עברי כי אם בבית שם ועבר ובבית אברהם אבינו שהוא מבני בניהן".
29 הרב ו'ן (בספר יין הטוב על התרגומים) תמה: "לא נתברר למה הוסיף תיבת 'בית'". תוספת זו רגילה בתרגומים הארמיים, ורק לעיתים רחוקות כתוב "לִישָׁן קוּדְשָׁא". מר אברהם נפח הציע שבביטוי "לשון הקודש" אין ה"קודש" שם עצם מופשט, אלא משמעו "מקדש", כמו בויקרא י, ד. א"כ, "לשון הקודש" היינו "לשון [בית] המקדש". השווה: "בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ" (במ' ז, יג) "בְּסֶלְעֵי בֵּית קוּדְשָׁא" (ת"י), וגם כאן מסתבר ש"הקודש" פירושו "המקדש", המקום המיוחד לרוח"ק ולדיבור עם ה', ולכן נקרא "דְּבִיר", לשון דיבור (יר' ברכות פ"ד ה"ה).
30 במקראות גדולות מופיע תרגום זה תחת הכותרת "ירושלמי" (לצד התרגום המיוחס ליונתן). תרגום זה נדפס לראשונה בונציה בשנת רע"ח. תרגום זה קטוע כפי ששמו מעיד עליו, ורק במקומות שיש בהם חידוש מופיע תרגום (לפעמים, אף תרגום מילה בודדת). נראה שתרגום זה נעשה בתקופה קדומה, בתקופת ביניים מבחינת איסור כתיבת תושב"ע (ראה בבלי גיטין ס, ב), ולכן כתבו רק מה שהוכרחו, והשאר נשאר על פה (ע"פ מורי ורבי פרופ' יואל אליצור).
31 כ"ל, ולא "והברתו" כמודפס בחלק ממהדורות מקראות גדולות. יש להעיר שסברא יפה זו אינה מיישבת את "תרגום ירושלמי השלם", גם מפני שהרחבה "ענה אברהם בלשון הקודש" מופיעה בדיבור אברהם עם ה' בפס' א, וגם כי המילה "הנני" מובאת גם בתרגום דיבורו של אברהם עם בנו יצחק (פס' ז).

ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי". הרבה קולמוסים נשתברו וחילוקים רבים נאמרו כדי ליישב את מנהג ישראל שמתפללים גם בארמית³². גם עצם הקביעה "שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי" אינה פשוטה כלל ועיקר, וכבר הקשו עליה האמוראים (בסוגיות הבבלי שם), הגאונים, הראשונים והאחרונים³³.

לפי "פירוש ירושלמי" הנ"ל התרגומים הירושלמיים סבורים שאברהם אבינו דָּבַר עם המלאך בעברית, לעומת אונקלוס והמיוחס ליונתן הסוברים שהוא דָּבַר עם המלאך בארמית. אמנם, אין פירוש זה מוכרח; אפשר שאונקלוס והמיוחס ליונתן רק תרגמו ופירשו מהו "הנני", וכלל לא חיוו דעתם בשאלה באיזו שפה שוחח אברהם עם המלאך.

דעת רבי יהודה הלוי

ב"ספר תשובות לטענות נגד הדת המושפלת והבאת ראיות להגנה עליה", המפורסם בשם "ספר הכוזרי" (פורסם בספרד בשנת ד"א תת"ק - 1140), מפליג רבי יהודה הלוי בשבח לשון הקודש על פני שאר הלשונות (מאמר ד' סע' כה-כז). לדבריו, העברית והכתב העברי הם המושלמים ביותר, ומשקפים את מהות הדברים שנמצאים בעולם בצורה האמיתית ביותר. הוא מוסיף שדברים אלו מבוארים בספר יצירה שחובר על פי המסורת על ידי אברהם אבינו. על סוגיית לשונו של אברהם, שהיה סגולת עבר ותלמידו ומשום כך נקרא "עברי" (מאמר א, צה), כותב ר' יהודה הלוי (מאמר ב' סע' סח), בתרגום יהודה אבן שמואל:

כי עברית היתה לשונו של עֵבֶר, ועל שמו נקראה עברית, כי הוא שמר עליה גם בדור הפלגה ובלבול הלשונות. אמנם באור כשדים דיבר אברהם ארמית³⁴, כי הארמית היתה שפת הכשדים, אולם העברית היתה לו לשון מיוחדת במעלה, לשון הקודש, והארמית לשון חול.

לדעת ריה"ל אברהם היה דו לשוני³⁵, ואת העברית למד מאבותיו עוד לפני הגיעו לכנען³⁶.

32 ראה שו"ת תורה לשמה (סימן מט), שו"ת הר צבי (או"ח א סימן סד) ודברי הגר"ע יוסף נר"ו (חזון עובדיה, ימים נוראים, תשס"ו, עמ' יא-יד; שו"ת יביע אומר ח"א או"ח סימן לה).

33 ראה תשובת רב שרירא גאון (תשובות הגאונים, מהדורת הרכבי סימן שעג; מובאת באוצר הגאונים בשבת שם); ראה בשבת יב, ב תוד"ה שאין, חידושי ר' פרחיה ב"ר נסים, תוספות הרא"ש, ויביע אומר הנ"ל.

34 בתרגום הר"י קאפח: סורית (ועי"ש בהערה 23).

35 יש אומרים שגם אדם הראשון היה דו לשוני (הרב ראובן מרגליות, מרגליות היס, סנהדרין לח, ב, על מימרא של רב יהודה בשם רב "אדם הראשון בלשון ארמי סְפָר", ועי"ש בבן יהוידע). המהרש"א (חידושי אגדות למגילה ג, א ד"ה תרגום של תורה) מניח שמסורת דו

דעת רבי משה בן נחמן

הרמב"ן, "אביהם של ישראל"³⁷, שלט היטב בחכמת הלשון כמו בכל שאר מקצועות התורה והמדע³⁸. לדעתו בזמן האבות היתה העברית שפתם של עמי כנען. כך כתב בפירושו לתורה על דברי יוסף לאחיו (בראשית מה, יב-יג):

וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רְאוּת וְעֵינַי אָחִי בְנִימִין, כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֵלֵיכֶם. וְהַגְדַּתְּם לְאָבִי אֶת כָּל כְּבוֹדִי בְּמִצְרַיִם, וְאֵת כָּל אֲשֶׁר רְאִיתֶם, וּמַהֲרַתֶּם, וְהוֹרְדַתֶּם אֶת אָבִי הֵנָּה.

מה פשר דברי יוסף "כי פי המדבר אליכם"? רש"י מעתיק את לשון בראשית רבה: "בלשון הקודש" (וכיוצא בזה תרגמו התרגומים הארמיים). לפי פירושם, מטרת משפט זה היא לשכנע את האחים בנכונות דבריו שאכן הוא אחיהם יוסף. אבל הרמב"ן חולק, וסובר שאין שום דבר מיוחד בכך שידבר מישהו במצרים בלשון הקודש, ובמיוחד איש כה בכיר בממשל המצרי. לדעת רמב"ן, לשון הקודש היא שפת כנען:

כי אברהם לא הביאו [את לשון הקודש] מאור כשדים ומחרן, כי ארמית היא [השפה המדוברת בארצות האלו] 'הַגֵּל הַזֶּה' - עד³⁹, ואיננו לשון לאיש אחד לבד [אברהם וזרעו], אבל הוא לשון כנען⁴⁰, ורבים במצרים יודעים אותו 'כי קרוב הוא'⁴¹, ואף כי המושל, שדרך המלכים והמושלים לדעת הלשונות.

גם רלב"ג סובר שאין זאת ראייה:

כי כל העברים היו מדברים בלשונם, הלוא תראה גם כן ששם היה מליץ

לשונית זו שמזכיר ריה"ל לגבי אברהם המשיכה אצל כנעני ואצל ביתו אחריו במשך כל הדורות, ואף במעמד הר סיני התפרשה התורה, הכתובה עברית, בארמית שהיתה עדיין בפיהם! יש לציין כי בדברי הכוזרי השתמשו המתנגדים לתחיית השפה העברית, כמו האדמו"ר מסאטמר. דבריו כונו ע"י הרב שלמה אבינר "למדנות של פלפולי דחק" (ביאורו לספר הכוזרי, ח"ב, עמ' 290-291). לדברי הרב אבינר, אף מהכוזרי אין ללמוד על עדיפות לדבר דברי חולין בלעז, אלא מכיוון שהגויים דיברו ארמית נשא ונתן עמם אברהם בשפתם. בכך הולך הכוזרי בשיטת רבנן בבראשית רבה, על פי פירוש הרשב"א והריטב"א הנ"ל.

36 בימינו, שנפוצה סדרת ספרים בשם זה אודות הרב מרדכי אליהו זצ"ל, כדאי להזכיר שבכינוי זה נתכנה בפי רבים הרמב"ן (ראה שאגת אריה סימן יד ושיחות הרצי"ה קוק, דברים, עמ' 506), אך גם קדמונים נוספים, כגון רב האיי גאון (חידושי הרמב"ן לפסחים ז, א) ורש"י (שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן לו; ועוד רבים). במטבע לשון זה השתמשו לראשונה חז"ל כלפי משה רבינו: "אָבִי שׁוֹכֵחַ (דבה"א ד, יח) - שהיה אביהם של ישראל שסוכין ברוח הקודש" (ילקוט שמעוני, שם רמז תתרעד).

37 "הצטיין בדקות הרגש לכל תופעה לשונית... הוסיף נדבך חשוב בהתפתחות החשיבה הבלשנית-לשונית". מ' מורשת, "הרמב"ן כבלשן ע"פ פירושו לתורה", סיני ס, תשכ"ז, עמ' 210.

38 משחק לשון ע"פ בראשית לא, מח.

39 ע"פ ראב"ע לישעיה יט, יח ד"ה "שִׁפְתַּי כְּנֶעֱנָן".

40 ע"פ שמות יג, יז.

מדבר בלשונם ולא חשבו עליו מפני זה שיהיה יוסף. ועוד, שכבר היתה להם ראייה חזקה שהוא יוסף במה שסיפר להם ממכירתו⁴².

דברי הרמב"ן שהעברית היא שפת כל עמי כנען עוררו התנגדות רבה. רבים מחכמי ישראל ראו כריה"ל בלשון הקודש שפה שמימית בעלת קדושה עצמית מעצם טבעה, והתקשו לקבל את דברי הרמב"ן שהעברית אינה אלא שפה ככל השפות⁴³. וכך כתב עליו ר' יעקב סלניק (בנו של בעל שו"ת משאת בנימין, בספרו "נחלת יעקב" על פירוש רש"י על אתר):

תימה לי, פה קדוש יאמר זה!! והרי שבעים לשונות לשבעים אומות הם נחלקים, והאומה הישראלית הנבחרת לחלק ה' - היא העודפת על השבעים אומות, לכן לשונם עודפת על השבעים לשון!

גם בעל פירוש "מתנות כהונה" על בראשית רבה מנסה לדחות את קושיית הרמב"ן על המדרש, ואומר שייתכן שאף בכנען דברו עברית, אך משפחת יעקב התייחדה בניב עברי מובחר וברור, טהור וקדוש, כך שהלשון שבה דיבר יוסף אכן הוכיחה לאחים כי הוא יוסף.

מובן מאליו שאין הרמב"ן חולק על כך שהעברית היא לשון קודש. בפירושו לפרשת שקלים (שמות ל, יג) הוא מנמק בנימוק זהה הן את הכינוי המקראי "מחצית השקל בשקל הקודש" והן את הכינוי החז"לי "לשון הקודש":

בעבור שמשקלי הערכין ופדיון הבכור - במטבע ההוא - שהם קודש, וכן כל שקלי המשכן, וכן כל כסף קצוב האמור בתורה, יקרא לו הכתוב 'שקל הקודש'. וכן הטעם אצלי במה שרבותינו קורין לשון התורה 'לשון הקודש', שהוא מפני שדברי התורה והנבואות וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו. והנה הוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו⁴⁴ ועם עדתו אנכי ולא יהיה לך ושאר דברות התורה והנבואה..."

לדעת הרמב"ן אין קדושה עצמית לא ללשון הקודש ולא למטבע שקל הקודש,

42 לדעת רלב"ג, דברי יוסף "כי פי המדבר אליכם" כלל לא נועדו להוכיח את זהותו האמיתית של יוסף, אלא הם באים להוכיח את מעמדו הבכיר והמכובד של יוסף במצרים, שעל פיו יישק כל דבר, ויש בו כח להציל את יעקב וביתו ולהחיותם ברעב. הדברים קשורים לפסוק הבא: "והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים... והורדתם את אבי הנָה" (והשוה לפירוש רשב"ם כאן "לפי עיקר פשוטו").

43 כאמור למעלה, אף הרשב"א, תלמידו הגדול של הרמב"ן, לא הלך בשיטתו. דווקא פירוש "יפה תואר" לבראשית רבה הנ"ל עולה בקנה אחד עם שיטת הרמב"ן.

44 אמנם, יש מעט נבואות בארמית. כמו כן, לפי הרמב"ן, מסתבר שהציווי "לְדַלֵּךְ... אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ" (בראשית יב, א) נאמר לאברהם בארמית: "אִיזִיל לְךָ מֵאֲרַעְךָ... לְאֲרַעַא דְאַחַזְיָדָךְ" (תרגום שם), כי בטרם הגיע לכנען הוא כנראה לא הבין עברית.

וקדושתם באה להם מתוקף השימוש שנעשה בהם לצורכי קודש⁴⁵. לולא השימוש בעברית לדברי נבואה וקדושה היתה העברית שפה ככל השפות, כפי שהיא היתה שפת הדיבור של הכנענים שמהם למדה אברהם אבינו; אך כיוון שבחר הקדוש ברוך הוא בלשון העברית ובכתב האשורי ונתן בהם תורה לעמו ישראל, נתקדשו הלשון והכתב⁴⁶.

סיכום

על מהות לשונו של אברהם אבינו ע"ה אין בידינו עדות מכלי ראשון. נחלקו בשאלה זו תנאים ואמוראים וגם רבותינו הראשונים. מוסכם שאברהם אבינו דָּבַר עברית בארץ כנען, השאלה היא האם את העברית הביא עמו מעבר הנהר והיא במשך הזמן ייחדה את בית אברהם, או שהעברית היתה הלשון המדוברת בכנען, ובחרו דָּבַר אברהם ארמית. מחלוקת היסטורית זו משקפת נקודות מבט שונות על מהות קדושתה של הלשון העברית: האם הלשון קדושה ממקורה, או שקדושתה "נרכשה" לאחר שנבחרה ללשון התורה והנבואה.

45 רעיון זה מופיע בתשובה הלכתית שכתב הרמב"ם שלוש שנים לפני שנולד הרמב"ן ובה הוא מתנגד נחרצות לרקימות פסוק על גבי טלית, ובשולי תשובתו הוא מעיר על הקדושה שיש בא"ב המרובע המשמש את סופרי הסת"ם. דברי הרמב"ם ביחס לקדושת הכתב, ודברי הרמב"ן על קדושת הלשון, עולים בקנה אחד: קדושתם איננה מעצם טבעם ובריאתם, אלא היא הוחלה עליהם מעת שנתייחדו לעבודת הקב"ה. על תשובה זו ועל כלל שיטת הרמב"ם העולה מכל כתביו דנתי במאמר "דעת הרמב"ם על קדושת הלשון והכתב", המעין [מז, א] תשרי תשס"ה, עמ' 75-83 (נגיש גם במרשתת באתר "ארכיון מענה לשון" ובאתר ישיבת שעלבים. יש לציין שב'שמעתיך' [גיליון 177, כסלו תשע"א, עמ' 61] במאמר על "העברית והערבית בשימוש הרמב"ם" דן מר אליהו גלולה בשאלה האם קדושת הלשון העברית היוותה שיקול בעיני הרמב"ם לבחירת השפה שבה יכתוב את חיבוריו, ובהע' 61 כתב שדבריי במאמרי הנ"ל דחוקים, אך לא הסביר במה; מעניין שבאותו גיליון של שמעתיך מצאתי לי חבר: הרב ארי יצחק שבט במאמרו "המצוה לדבר עברית והשימוש בלשון הקודש לענייני חול" באר [בעמ' 40-41] את שיטת הרמב"ם כפי שהצעתי שיש לעברית קדושה עצמית).

46 השווה לדברי פרופ' לובה רחל חרל"פ ("הלשון העברית - בין 'לשון הקודש' לניב שמי-כנעני", בתוך: בד"ד - כתב עת לענייני תורה ומדע, גיליון 11, רמת גן, תש"ס, עמ' 43 ואילך): 'העברית היא שפה כנענית שדובר בה במרחב השמי, ובין השאר דיברו בה העברים. אם כך, ודאי שכלשון חיה ומדוברת פעלו עליה השפעות זרות כתוצאה ממגעיים הדדיים בין השפות באזור, וכן פעלו בה תהליכים לשוניים מסוגים שונים שטבעי שיחולו בשפה חיה... קדושתה של הלשון באה לה מתוקף השימוש (ולא מחמת המקור או מחמת מהות עצמונית) שנעשה בה לדברים שבקדושה - למן הבריאה וכן לאורך ההיסטוריה, בכתיבת התורה ובדברי הנבואה'. וע"ע במאמרו של גב"ע צרפתי, "מעמד העברית בימי האבות לדעת הרמב"ן", מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה, רמת גן תשנ"ט, עמ' 277-283; שלמה מורג, 'מחקרים בלשון המקרא', ירושלים תשנ"ו, עמ' 40.